

# ЗМІСТ

<b>ПОДЯКИ .....</b>	<b>5</b>
---------------------	----------

<b>ПЕРЕДМОВА .....</b>	<b>6</b>
------------------------	----------

## **РОЗДІЛ 1**

### **СТАНОВЛЕННЯ О. ЛОТОЦЬКОГО**

<b>ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛА-ГУМАНІТАРІЯ (ДО 1917 РОКУ) .....</b>	<b>31</b>
---	-----------

Формування О. Лотоцького як фахівця та визначення основних напрямів наукових досліджень .....	31
---	----

Громадсько-політичне життя української інтелігенції: О. Лотоцький як учасник та дослідник .....	56
---	----

Розвиток духовної освіти на українських землях у висвітленні О. Лотоцького .....	83
---	----

## **РОЗДІЛ 2**

### **РОЗКВІТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ**

<b>ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКОГО .....</b>	<b>102</b>
------------------------------------	------------

Політична діяльність О. Лотоцького у 1917–1920 рр. та ідеологічне оформлення концепції історії Української православної церкви	102
--	-----

Біографічний підхід у творчій спадщині науковця .....	115
--	-----

Науково-викладацька робота в еміграції .....	133
--	-----

Погляди О. Лотоцького на проблеми української еміграції та долю українських земель у складі СРСР .....	159
--	-----

<b>РОЗДІЛ 3</b>	
<b>КОНЦЕПЦІЯ УСТРОЮ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ О. ЛОТОЦЬКОГО В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....</b>	<b>173</b>
Теорія та історія православ'я у контексті українського історіографічного процесу першої третини ХХ ст. ....	174
Обґрунтування О. Лотоцьким історичних підстав автокефалії Української православної церкви як умови становлення незалежної Української держави .....	195
Українська культура та Церква між Сходом і Заходом: внесок ученого в дослідження соціокультурних впливів.....	213
<b>ПІСЛЯМОВА.....</b>	<b>227</b>
<b>ДЖЕРЕЛА.....</b>	<b>231</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>280</b>
<b>О. ЛОТОЦЬКИЙ</b>	
<b>СХІД І ЗАХІД У ПРОБЛЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ .....</b>	<b>295</b>

## ПОДЯКИ

### *Присвячується моїй любій мамі*

По завершенні роботи над монографією хочеться висловити щиру подяку всім людям, хто підтримував та допомагав у ході дослідження. Найперша подяка моїм рідним та близьким: батькам Галині Іванівні (на жаль, вона не дочекалась кінцевого результату цієї роботи) та Миколі Гавриловичу, коханому чоловіку Олександрю Черемісіну, синочку Данилу та Наталі Чермошенцевій. Дослідження було би неможливим без інтелектуальної та дружньої підтримки наукового керівника Андрєєва Віталія Миколайовича, якому я висловлюю велику вдячність. Важливі поради та підтримку надавали мені мої колеги та друзі: В. Тельвак, І. Лиман, С. Зворський, В. Швидкий, І. Мага, С. Білокін, Ю. Давиденко, С. Андрєєва, О. Коник, В. Павлусь, Ю. Капарулін, Ю. Куценко, В. Билкова та ін. Щира подяка за підтримку та допомогу Шапошниковій Ірині Василівні, декану факультету психології, історії та соціології, декану факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету.

## ПЕРЕДМОВА

Протягом останніх двох десятиліть в українській історичній науці відбуваються значні трансформації. Вони зумовлюються як політичною ситуацією в країні, так і процесом розвитку самого історичного знання, зміною методології досліджень, інтеграцією української історичної науки у світовий історико-історіографічний простір. Переосмислення минулого України збільшило зацікавлення багатьма постатями української історії, про яких у радянські часи мало що було відомо. Це зумовило появу значної кількості традиційних біографічних досліджень, головною метою яких було визначення здобутків окремих історичних діячів у боротьбі за українську державність.

На новітньому етапі розвитку української історіографії біографічні розвідки поступово переходять на якісно новий рівень: від традиційного поетапного відтворення фактів біографії – до інтелектуальної біографії. Увага вчених зосереджується дедалі більше на висвітленні безперервних взаємозв'язків людини та соціокультурного середовища, що її оточує; з'ясуванні світогляду історика в його історичних поглядах; особливостей формування життєвих пріоритетів особистості. Українські діячі першої половини ХХ ст. усе активніше сприймаються не лише як учасники національно-визвольних змагань на теренах України, а й як творці європейського інтелектуального простору. Багато українців, які опинилися в еміграції, були позбавлені політичних важелів впливу на процеси, що відбувалися на українських землях. Проте ці люди не стали лише спостерігачами європейського наукового життя, а були його співтворцями, використовуючи при цьому свій досвід наукової, культурно-просвітницької, організаторської діяльності. Українські інтелектуали не лише творили свій, «внутрішній», інтелектуальний простір, а й долучалися до формування європейської інтелектуальної історії.

Названі процеси в сучасній українській історіографії спонукають до більш глибокого переосмислення та аналізу творчої спадщини Олександра Лотоцького (1870–1939 рр.),

що сприятиме визначенню її дійсного місця в інтелектуальному просторі України першої половини ХХ ст.

Наукова та громадсько-політична діяльність О. Лотоцького оцінювалася колегами по творчій майстерні та політичним змаганням, опонентами та друзями. Більшість робіт, присвячених ученому, до 1990-х рр. виходила поза межами України. Здебільшого вони представляли собою спогади про його організаційну, дослідницьку та громадську роботу. Сучасні українські науковці, як правило, звертають увагу на політичні аспекти діяльності вченого. Тому, мабуть, не дивно, що в сучасній українській історіографії склався образ О. Лотоцького передусім як учасника національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. на українських теренах, тоді як його наукова діяльність, становлення як інтелектуала, історика виглядає ніби додатком до решти життєвих подій.

Умовно можна виділити три етапи у дослідженнях життя та творчості О. Лотоцького.

Перший етап (1910–1930-ті рр.) переважно представлений нарисами, що подають оцінки наукової та громадсько-політичної діяльності О. Лотоцького.

Одна з перших рецензій з'явилася у 1912 р. на упорядкований О. Лотоцьким збірник розповідей для дітей «Вінок»<sup>1</sup>. Окремі матеріали висвітлюють його політичну діяльність протягом 1917–1920 рр.<sup>2</sup>. Більш численними є відгуки щодо науково-організаційної роботи історика у період еміграції (20–30-ті роки ХХ ст.)<sup>3</sup>, а у польських періодичних виданнях – щодо внеску діяча у розбудову життя української еміграції<sup>4</sup>. Науково-організаційна діяльність О. Лотоцького знайшла відображення у низці

---

<sup>1</sup> «Вінок» О. Білоусенко. Рецензія // Світло. – Київ, 1912. – С. 4.

<sup>2</sup> Le ministre d'Ukraine // Le Journal d'Orient. – 1920. – Juillet. – Р. 7-8.

<sup>3</sup> Прокопович В. Пам'яті Н.М. Лотоцької // Тризуб. – 1930. – 23 листопада. – № 44 (252). – С. 5; Українське життя на еміграції // Український Вісник: орган незалежної республікансько-демократичної думки. – 36. II. – Жовтень, 1925. – С. 35; Хроніка // Тризуб. – 1929. – 10 листопада. – № 45 (201). – С. 28.

<sup>4</sup> Липовецький І. Третій з'їзд українських інженерів та техніків емігрантів в Польщі // Тризуб. – 1929. – 17 лютого. – № 8 (164). – С. 16; Липовецький І. Третя сесія Ради Українського Центрального Комітету в Польщі // Тризуб. – 1932. – 1 січня. – № 1 (309). – С. 10; Український науковий з'їзд у Празі. – Прага, 1934. – С. 10, 19, 43, 107, 131.

статей, що з'явилися на шпальтах таких видань як «Тризуб»<sup>5</sup>, «Kurjer Poranny»<sup>6</sup>, «Назустріч»<sup>7</sup>, «Жорна»<sup>8</sup>, «Biuletyn Polsko-Ukraiński»<sup>9</sup>, «Український тиждень»<sup>10</sup>, «Bulletin du Bureau de Press Ukrainien»<sup>11</sup>, «OFINOR»<sup>12</sup>.

Вихід у світ спогадів О. Лотоцького «Сторінки минулого» не пройшов непоміченим<sup>13</sup>, позитивні відгуки мала і праця «Українські джерела церковного права»<sup>14</sup> та одна з останніх прижиттєвих публікацій О. Лотоцького «Схід і Захід у проблемі української культури»<sup>15</sup>.

Неодноразово оцінки різним сферам діяльності свого старшого товариша надавав український історик Д. Дорошенко<sup>16</sup>.

---

<sup>5</sup> Д.Р. Український науковий інститут у Варшаві // Тризуб. – 1930. – 21 вересня. – № 35 (243). – С. 3-4; 40-ліття наукової діяльності О. Лотоцького // Тризуб. – 1934. – 21 жовтня. – № 38 (444). – С. 1-3; Дорошенко Д. Лицар праці та обов'язку // Тризуб. – 1934. – 21 жовтня. – № 38 (444). – С. 3-9; До ювілею проф. О. Лотоцького // Тризуб. – 1934. – 21 жовтня. – № 38 (444). – С. 15; На пошану проф. О. Лотоцькому // Тризуб. – 1934. – 9 грудня. – № 45 (451). – С. 13; Д.С. Святування ювілею проф. О. Лотоцького у Празі // Тризуб. – 1934. – 16 грудня. – № 46/47 (452/453). – С. 13-16.

<sup>6</sup> Nauka Ukraińska na II Międzynarodowym Zjeździe Sławistów w Warszawie // Kurjer Poranny – 1934. – 23. IX. – S. 4-5; K. Nieoficjalny ambasador Ukrainy w Petersburgu. Z powodu 40-lecia naukowej działalności prof. A. Łotockiego // Kurjer Poranny. – 1935. – 17. IV. – S. 4.

<sup>7</sup> Шевченко у 16 томах – розмова з Директором Українського Наукового Інституту О.Г. Лотоцьким // Назустріч. – 1934. – 15 жовтня. – № 20 – С. 5.

<sup>8</sup> Професор О. Лотоцький як факір // Жорна. – 1934. – 1 листопада. – № 21. – С. 4.

<sup>9</sup> E.K. Zbirowe wydanie dzieł Szewczenki // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1934. – 4. IX. – № 44 (79). – S. 3-4.

<sup>10</sup> Ювілей О. Лотоцького // Український тиждень. – 1934. – 26 листопада. – № 48 (103). – С. 1.

<sup>11</sup> Un anniversaire (Professeur A. Lotocki) // Bulletin du Bureau de Press Ukrainien. – 1934. – 30. XI. – № 2 (144). – P. 3-4.

<sup>12</sup> Праця Українського Наукового Інституту у Варшаві // OFINOR. Bulletin d'informations orientales. – 1937. – 6. X. – № 123. – P. 6-7.

<sup>13</sup> Хроніка // Тризуб. – 1932. – 12 червня. – № 24 (332). – С. 16; Пеленський З.О. О. Лотоцький: Сторінки минулого: рецензії // Шлях нації. – 1938. – Червень. – С. 6.

<sup>14</sup> Чернин С. Од минулого до майбутнього // Тризуб. – 1931. – № 49-50 (307-8). – 27 грудня. – С. 13-16.

<sup>15</sup> Хроніка // Тризуб. – 1939. – 22 січня. – № 3-4 (653-654). – С. 27.

<sup>16</sup> Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Ч. 1: Галицька Руїна 1914–1917 років. – Львів: Червона калина, 1923. – С. 82-89; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Ч. 2: З початків відродження Української державності (Доба Центральної Ради). – Львів: Червона калина, 1923. – С. 5-9; Дорошенко Д. Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – С. 52-54; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: в 2 томах. – Т.1: Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – С. 135, 152; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: в двох томах. – Т.2: Українська Гетьманська Держава 1918 року – К: Темпора. – 2002. – С. 7-8, 224-232; Дорошенко

Ще за життя О. Лотоцького з'являються і перші біографічні замітки, присвячені йому, зокрема у праці «Український Вільний Університет в Празі в роках 1926–1931»<sup>17</sup> та в «Українській загальній енциклопедії»<sup>18</sup>.

Таким чином, на думку авторки, за життя О. Лотоцького склався в цілому позитивний образ діяча в середовищі української еміграції, який відбився у невеликих за обсягом рецензіях на його наукові праці та ювілейних оглядах його багатогранної діяльності. Дослідження О. Лотоцького-історика в різних галузях не залишилися непоміченими серед українських та польських науковців.

Другий етап – 1940–80-ті рр. Матеріали цього періоду, в яких висвітлювалася діяльність О. Лотоцького, можна поділити на три групи: 1) публікації українських істориків з діаспори; 2) студії польських науковців; 3) радянська історіографія.

Протягом зазначених років до висвітлення наукової, громадської та політичної діяльності О. Лотоцького зверталися переважно представники наукових кіл української діаспори. Ці публікації з'явилися вже після смерті дослідника у 1939 р. Як правило, вони не мають наукового характеру – це спомини, розповіді колишніх друзів, колег<sup>19</sup>.

---

Д. Наукова праця української еміграції за 10 років (1922–1931) // Тризуб. – 1932. – 17 квітня. – № 16 (324). – С. 8.

<sup>17</sup> Український Вільний Університет в Празі в роках 1926–1931. – Прага, 1931. – С. 5–62, 162.

<sup>18</sup> Українська загальна енциклопедія. В 3-х томах. / [під гол. редакцією І. Чаковського]. – Львів: Рідна школа, 1935. – С. 518.

<sup>19</sup> Некролог // Тризуб. – 1939. – 19 листопада. – № 36 (686). – С. 1; Шульгин Олександр «Лицареві праці» (Пам'яті О.Г. Лотоцького) // Тризуб. – 1939. – № 37 (687). – 26 листоп. – С. 4–7; Наріжний С. 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923–1938). – Прага, 1940. – 16 с.; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (частина перша). – К., 1957. – 268 с.; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). – К: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.; Зайцев П. О.Г. Лотоцький (В десятиріччя смерті) // Українське слово. – 1949. – № 42 (77). – 23 жовтня. – С. 2.; Гловінський С. О.Г. Лотоцький. // Мета (Мюнхен). – 1959. – № 3/30. – С. 7–10; II-й Український науковий з'їзд у Празі // Тризуб. – 1969 – № 55. – С. 16; Завітневич В. Видавнича діяльність Української Православної Церкви в США. // Ювілейна Книга – 50-річчя Відродження Української Автокефальної Православної Церкви. – Баунд-Брук, 1971. – С. 66; Токаржевський-Карашевич І. Із сторінок української дипломатії – Олександр Лотоцький (1870–1939) // Українець і час. –

Короткі біографічні нариси про дослідника розміщено у празькому виданні «Українська дійсність» і<sup>20</sup> та «Енциклопедії українознавства»<sup>21</sup>. Низка статей, присвячених ученому, з'явилася в американських та канадських виданнях<sup>22</sup>.

Роль ученого у боротьбі за проголошення автокефалії Української православної церкви відзначається на шпальтах видань «Українська думка», «Богословія», «Українське православне слово», «Рідна церква», «Тризуб», «Свобода» та у спогадах, монографіях українських учених в діаспорі<sup>23</sup>.

---

1952. – 16 березня. – № 11 (274). – С. 4-5; Токаржевський-Карашевич І. Із сторінок української дипломатії – Олександр Лотоцький (1870–1939) // Українець і час. – 1952. – 23 березня. – № 12 (275). – С. 3-5; Токаржевський-Карашевич І. Царгородські спомини (1919–1921 рр.) // Визвольний шлях. – 1952. – № 7. – С. 25-34; Васильківський Л. Причинки до історії української дипломатії в 1917–21 роках. // Сучасність. – 1970. – Червень. – № 6 (114). – С. 114-119.

<sup>20</sup> Олександр Лотоцький 22.10.1939 // Українська дійсність. – 1940. – № 4. – С. 3-5.

<sup>21</sup> Енциклопедія українознавства. В двох томах. Т.1. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – 768 с.

<sup>22</sup> Проф. Олександр Лотоцький (1939–1964) – з нагоди 25-ої річниці смерті // Українське православне Слово. – 1964. – Липень-серпень. – № 7-8. – С. 8-10; Prof. A. Lototsky to be honored on 25<sup>th</sup> anniversary of death // The Ukrainian Weekly. – 1965. – 10 April. – P.2; В Нью-Йорку вшановано пам'ять проф. О. Лотоцького в 25-річчя його смерті // Свобода. – 1965. – 13 квітня. – № 69. – С. 3; Тлінні останки проф. Лотоцького перевезено з Варшави до Бавнд Бруку // Свобода. – 1971. – 18 серпня. – № 151. – С. 2; Remains of A. Lototsky brought to Bound Brouk from Warsaw // The Ukrainian Weekly. – 1971. – 21 August. – P.4; Тлінні останки проф. Лотоцького перевезено з Варшави до Бавнд Бруку // Українське православне слово. – 1971. – Вересень. – № 9. – С. 9-11; Домовини Св. п. Лотоцьких // Свобода. – 1971. – 9 жовтня. – № 188. – С. 4; Світлина панахиди, відправленої Владикою Мстиславом над могилою проф. О. Лотоцького і його дружини на цвинтарі у Бавнд Бруку // Свобода. – 1972. – 6 квітня. – С. 3; Зростає 50-тисячний видавничий фонд нашим дітям і молоді // Свобода. – 1971. – 2 січня. – С. 7; Три метелики // Веселка. – 1971. – Лютий-березень. – № 2-3 (198-199). – С. 12; ОПЛДМ перевидало збірку О. Лотоцького «Пригоди Вовка Неситого» // Свобода. – 1971. – 14 серпня. – № 149. – С. 6; Зайчик-Побігайчик Олександра Лотоцького-Білоусенка. Рецензія // Канадійський Фармер. – 1974. – 15 липня. – С. 5; Пригоди Вовка-Неситого – збірка байок Олександра Лотоцького-Білоусенка. Рецензія // Новий шлях. – 1971. – 16 жовтня. – № 42. – С. 7; Власовський І. Проф. О.Г. Лотоцький як церковний діяч // Український православний календар на 1966 р. – 1966. – С. 23-25; Гаюк С. Золотий ювілей УАПЦ // Український Православний Календар. – Бавнд-Брук, 1971. – С. 88.

<sup>23</sup> Автокефалія Української Православної Церкви і визвольна боротьба 1917 років // Українська Думка. – 1951. – 14 червня. – № 24 (223). – С. 12-14; Трембіцький В. Зносини Української Держави 1918–1922 років з Царгородською Патріархією // Богословія. – 1965. – Том ХХІХ. – С. 63-87; Трембіцький В. Відносини між Українською Державою і Царгородською Патріархією. // Українське Православне Слово. – 1964. – Липень-серпень. – № 7-8. – С. 7-12; А. З-ич До 50-тиліття

У 1983 р. Борис Лотоцький, син О. Лотоцького, опублікував збірку «Лицар праці і обов'язку: Збірник присвячений пам'яті професора Олександра Лотоцького-Білоусенка». Видання містить статті на згадку вченого, бібліографію його праць та фотографії<sup>24</sup>.

Польська історіографія цього періоду (1940–1980-ті рр.) представлена загальними розвідками щодо перебування українців на польських землях у 1920–1930-х рр. У цих роботах отримали висвітлення функціонування Українського Наукового Інституту у Варшаві під керівництвом О. Лотоцького; праця українських науковців, у тому числі й О. Лотоцького, у Варшавському університеті; діяльність українських товариств, організацій<sup>25</sup>. Слід також зазначити, що

---

проголошення Автокефалії Української Православної Церкви // Рідна Церква. – 1969. – Січень-березень. – № 77. – С. 5-7; А. 3-й До 50-тиліття проголошення Автокефалії Української Православної Церкви // Тризуб. – 1969. – Березень-квітень. – № 53. – С. 7-8; У 50-річчя Української Автокефальної Православної Церкви // Свобода. – 1971. – 4 березня. – № 42. – С. 1; Фостун С.М. 50-річчя Української Автокефальної Православної Церкви. – Лондон, 1972. – С. 6-14; Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. – Рим, 1964. – С. 111-112; Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т.1. – К.: Либідь, 1995. – С. 27; Полонська-Василенко Н. Відродження Української Православної Автокефалії // 50-річчя відродження Української Автокефальної православної Церкви. 1921–1971. – Банд-Брук, 1971. – С. 34; Маркуш В. Екзильний уряд Української Народної Республіки в міжвоєнний період (1921–1939). Міжнародно-правовий та порівняльний аналіз // Сучасність. – 1986. – № 12 (308). – С. 70-84; Стях Д. Перша українська політична еміграція // Провидіння. – 1947. – С. 59-63; Трембицький В. Останні дипломатичні представництва УНР (1920–1923). // Провидіння. – 1981. – С. 253-296; Винар Л. Олександр Лотоцький. Сторінки минулого. ТТ. 1-4. Друге видання. – 1966. – 277 + 481 + 392 + 175 стор. // Український історик. – 1967. – № 1-2 (13-14). – С. 123-124; Оглоблин О. Українська церковна історіографія // Український історик. – 1969. – № 4 (24). – С. 23; Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет (1921–1971) // Український історик. – 1971. – № 1-2 (29-30). – С. 18; Биковський Л. Мемуаристика на сторінках «Українського історика». // Український історик. – 1974. – № 1-3 (41-43). – С. 174-175; Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. – Мюнхен, 1973. – С. 66; Биковський Л. Мої побачення з О. Лотоцьким // Український історик. – 1979. – № 1-4 (61-64). – С. 112-117; Фалько П. Проф. Олександр Лотоцький (в 35-ту річницю смерті) // Українське православне слово. – 1974. – № 10. – С. 3-4; Фалько П. Проф. Олександр Лотоцький // Український Православний Календар. – 1975. – С. 94-95; Мстислав Митрополит (Скрипник). У сорокові роковини смерті проф. О. Лотоцького // Українське православне слово. – 1980. – № 4. – С. 13-14.

<sup>24</sup> Лицар праці і обов'язку: Зб. присв. пам'яті проф. Олександра Лотоцького-Білоусенка. – Торонто, Нью-Йорк, 1983. – 190 с.

<sup>25</sup> Iwanicki M. Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939. – Siedlce, 1975. – S. 181-182; Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy (1933–1945). – W.: Książka i Wiedza. – 1972. – S. 79-90; Serczyk W. Historia Ukrainy. – Wrocław, 1979. – S. 294, 336; Serczyk W. Historycy ukraińscy w Polsce międzywojennej. // Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. – 1987. – Cz. 2. – S. 302, 305; Papierzyńska-Turek M.

польські науковці використовували спогади О. Лотоцького, досліджуючи історію українських земель у 1910–1920-х рр.<sup>26</sup>

Найменш чисельною є третя група періоду 40–80-х років ХХ ст. Це зумовлено тим, що за радянських часів на батьківщині ім'я О. Лотоцького залишалося маловідомим. Наукових розвідок, присвячених життєвому шляху та творчості вченого, на теренах радянської України не проводилось. Виключення становить видання «Словника українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)», автором якого є О. Дей. Дослідник подав перелік псевдонімів О. Лотоцького (А.Б., О.І.Л., Білоусенко О. Липовецький, Лотоци, Любенький О., Новий Нестор, Подоляк О.І., Чорноморець Б., Spectator тощо) із посиланнями, в яких матеріалах їх можна зустріти<sup>27</sup>.

Таким чином, в межах другого етапу можна виділити дві тенденції: по-перше, в радянській історіографії не спостерігаємо зацікавлення постаттю та працями О. Лотоцького; по-друге, в середовищі української еміграції та в польських наукових колах простежується тяглість у висвітленні творчого доробку вченого. Історіографічний образ, який склався на цей час, знаходить втілення в ґрунтовних аналітичних узагальненнях з історії української еміграції та науки в міжвоєнний період.

Третій етап у вивченні життя та творчості О. Лотоцького охоплює 1990-ті рр. – початок ХХІ ст. Виокремлення цього періоду пов'язано з впливом політичних змін кінця ХХ ст. на тематику історичних розвідок як на Україні, так і поза її межами. Тут можна виділити три групи матеріалів, в яких висвітлюється політична, громадська, науково-викладацька діяльність О. Лотоцького.

---

Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia. 1918–1939. – Warszawa, 1989. – 494 s.; Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach pilsudczyzny (1926–1930). – W.: Wydawnictwo UW, 1981. – 284 s.; Skrzypek S. Sprawa ukraińska. – Londyn, 1953. – 20 s.; Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939 / [pod redakcją Andrzeja Garlickiego]. – Warszawa, 1982. – 360 s.; Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1971. – 322 s.

<sup>26</sup> Czech M. Koncepcje państwowotwórcze Ukraińskiej Centralnej Rady // Ukraina i Polska po I Wojnie Światowej. – Gdańsk, 1987. – S. 19.

<sup>27</sup> Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.). – К.: Наукова думка, 1969. – 558 с.

Перша група – наукові розвідки, опубліковані на теренах України. Розбудова Української держави зумовила спрямування цих історичних студій. Найбільшої актуальності набули дослідження періоду національно-визвольних змагань початку ХХ ст. Українські діячі кінця ХІХ – початку ХХ ст. цікавили сучасних науковців у першу чергу як політики та громадські активісти. Біографічні дослідження представляли, як правило, перелік основних життєвих подій людини, а головний акцент робився на її досягненнях після 1917 р. Часто біографічні нариси стосувалися лише однієї сторони діяльності особистості. Звичайно, цей етап розвитку української історичної науки має надзвичайно важливе значення. Біографічні студії першого десятиліття існування незалежної Української держави відкрили величезну кількість матеріалів, відтворили основні віхи біографії українських діячів. Тим самим було створено підґрунтя для переходу до більш глибокого вивчення інтелектуальної біографії науковців, політиків, культурних діячів.

Одне з перших ґрунтовних біографічних досліджень у незалежній Україні, присвячене О. Лотоцькому, підготував В. Ульяновський<sup>28</sup>. Дослідник у своїх розвідках використовував і роботи О. Лотоцького<sup>29</sup>.

Ім'я О. Лотоцького згадувалося й у великій кількості публікацій 1990-х рр. та початку ХХІ ст., присвячених періоду Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії<sup>30</sup>. Низка статей була присвячена

---

<sup>28</sup> Ульяновський В.І. Олександр Лотоцький // Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / [упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С.В. Ульяновської, В.І. Ульяновського]. – К.: Либідь, 1993. – С. 553-568; Білоусенко О. (псевдонім О. Лотоцького) Старий Заповіт. Біблійна історія / Вступ. ст. В.І. Ульяновського. – К., 1993. – 160 с.

<sup>29</sup> Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – 200 с.; Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). – К.: Либідь, 1997. – 320 с.

<sup>30</sup> Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 5; Іванис В. Симон Петлюра – президент України. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 76; Самійленко І.М. Перший етап Державного Центру УНР в екзилі (1920–1948) // Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали / [зредували Любомир Р. Винар і М.В. Плав'яка; Вступне слово Л. Винара]. – Філадельфія; Київ; Вашингтон: Фондація ім. С. Петлюри, Веселка, Фондація Родини Феценко-Чопівських, 1993. – С. 71; Розовик Д.Ф. Центральна Рада й українська культура. // Український історичний журнал. – 1993. – № 2, 3. – С. 17-27;

громадській, науковій діяльності діяча, аналізу його праць та мемуарів<sup>31</sup>. Висвітлювалися й епізоди видавничих справ науковця, його участь у боротьбі за публікацію україномовних видань та сторінки життя в еміграції<sup>32</sup>.

За роки незалежності України перевидаються праці та спогади українських діячів першої половини ХХ ст., в яких

---

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Укр. Письменник, 1994. – 413 с.; Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / [О. Дергачов (керівник авт. колективу)]. – К.: Політична думка, 1996. – С. 416; Грищенко А. Утворення Української Центральної Ради і піднесення руху за національне відродження серед українців поза межами України // Історія в школах України. – 1997. – № 2. – С. 5; Веденєєв Д., Гошуляк А. Дипломатична служба УНР доби Директорії // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С. 79; Бевз Т. Ідея соборності в програмних документах українських політичних партій // Історія України. – 2001. – № 39. – С. 3-6; Коляничук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. – С. 14, 21, 164; Купчик О. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1919–1923) // Історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 107-108; Млиновецький Р. (псевдонім Р. Бжеського) Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. – Львів: Каменяр, 1994. – С. 9; Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради. – К., 1998. – С. 117-118; Плохий С. Долаючи минуле: перспективи відокремлення церкви від держави в Україні // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 28–30 вересня 1994 р.) – К.: Укр. Правн. Фундація. Вид-во “Право”, 1996. – С. 42-48; Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. ХХ ст.). – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.; Іваницька С.Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / С.Г. Іваницька. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 452 с.

<sup>31</sup> Мхитарян Н. Мемуари О. Лотоцького як цінне джерело дослідження історії українсько-турецьких взаємовідносин: (1918–1919 рр.) // Розбудова держави. – 1995. – № 5-6. – С. 54-59; Мхитарян Н. Жити з сусідами у злагоді: Мемуари колишнього українського посла в Туреччині О. Лотоцького в період Директорії // Політика і час. – 1995. – № 7. – С. 62-70; Гирич І. Від короля Данила до Омеляна Прицака: штрихи до історіографічних студій Ювіляра // Дашкевич Ярослав Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. – С. 16; Особові архівні фонди Інституту рукописів: Путівник / [О.С. Боляк, С.О. Булатові, Т.І. Воронкова та ін.; Редкол.: О.С. Онищенко (відп. ред.) та ін.]. – К., 2002. – С. 327-328.

<sup>32</sup> Пасько І. О.Г. Лотоцький і петербурзькі видавці (за неопублікованими листами О.Г. Лотоцького з Інституту російської літератури Російської академії наук у Петербурзі) // *Ukrainica: архівні студії*. – К., 1997. – Вип.І. – С. 171-182; Надтока О.М., Пасько І.В. До історії видання українського Євангелія в 1906–1911 рр. (листи О.Г. Лотоцького до О.О. Шахматова) // *Архіви України*. – 1999. – № 6. – С. 35-47; Чередниченко Д. Пам'ять роду людського // *Вінок: читанка для молодших школярів / Упоряд. О.Г. Білоусенко; [Підгот. текстів і приміт. Л.П. Гуцало; передм. Д.С. Чередниченка; іл. М.І. Копаниця; обкл. В.В. Ковальчука]*. – 3-тє вид. – К., 1999. – С. 5-14; Стрельський Г. Олександр Лотоцький – директор Українського наукового інституту у Варшаві // *Історія України*. – 2006. – № 38 (486). – С. 1-4.